

Татяна ИЛИЕВА

НЕИЗМЕНЯЕМИТЕ ЧАСТИ НА РЕЧТА В КНИГА НА ПРОРОК ИЕЗЕКИИЛ ПО РЪКОПИС F.I.461 ОТ РНБ – ПЕТЕРБУРГ* част II

Статья рассматривает неизменяемые части речи в Книге пророка Иезекииля по рукописи F.I.461 из РНБ Петербурга. Анализ показывает, что употребление предлогов, союзов, междуметий, частиц и наречий в исследованном тексте тоже самое как и в классических древнеболгарских и преславских памятниках. Дублеты и омонимия в системе союзов являются результатом относительно раннего этапа развития языка и его быстрой эволюции, породившейся от динамики общественной жизни в периоде IX–X веков. Это свидетельствует, что перевод довольно древний.

ЕзF.I.461 характеризуется употреблением многих “преславских” лексем. Это еще раз доказывает место и время возникновения перевода.

Б. Съюзи

От гледна точка на състава им в ЕзF.I.461 се срещат:

а) прости съюзи

- същинските **а, аще, во, да, даже, же, н, нво, нан, лн, люво, нн, нъ,**
тн⁸, то, оуво, тако, какоже, того д’кл’к;
- наречията със съюзна функция **таже, тоже, толн, т’чумъж², оваче;**
- наречните местоименни форми със съюзна функция **т’къмь и т’къмъже;**
- петрифицираните причастни форми със съюзна функция **рекъще и рекъщн.**

б) Засвидетелствани са и сложни съюзи: **аще н, такоже да, люво н да, сего д'ѣлѣ, того д'ѣлѣ, за неже, по неже, донѣдеже, в'тънегда, к'ъ томоу не, по томи, по томиже, по сѣми, по сѣмиже** и др.

в) От съотносителните съюзи в ЕзF.I.461 се употребяват **лн...лн, лн...лн, люво...люво, не т'ъуниж ... нж н** и т. н.

г) В изследвания текст се срещат и някои съчетания в съюзна функция като еквиваленти на наречия, съставени най-често от предлог и относително местоимение: **в'ъ немиже] ἔνθα, в'ъ на] οὐ, ѿ негоже] ὅθεν, на кыа (sc пжтн)] ποί, в'ъсо д'ѣлѣ] διό ὧν.**

Таблицата по-долу представя съюзните средства в ЕзF.I.461 от функционална гледна точка:

СЪЧИНИТЕЛНИ СЪЮЗИ		
ФУНКЦИЯ	СЪЮЗ	ГРЪЦКИ СЪОТВЕТСТВИЯ*
адверзативна	а, н'ъ, же, лн, оваве, т'ъуниж, не т'ъуниж ... нж н	ἀλλά, δέ, μέν, μήν, ὅμως, πλὴν, οὐ μόνον ἀλλὰ καί
дизюнктивна	нан, лн, лн...лн, лн...лн, люво, люво...люво	ἢ, εἰ, εἴτε...εἴτε, μέν...δέ, , εἰάν...εἰάν
мотивираща	во, о҃во	γάρ, ἄρα, δὴ, μέντοι
копулативна	н, да, тн, то, та, таже, таве, нн, н не, не н	καί, τὲ, οὐτε, μηδέ, μήτε
пояснителна	рекжце; рекжци; се ес'ть/ сжть, се же (ес'ть/ сжть), се же (ревет'ьсѣ), еже/ се ревет'ь/ реве, рекжце, (се) глеть, гавл'ьеть, гавл'ьеть тако, разо҃м'ьн	τούτέστιν
результативна	т'ѣмиже, сего д'ѣлѣ, того д'ѣлѣ, е҃го д'ѣлѣ	διό, διὰ τοῦτο
заклучителна	о҃во, во, такожде,	τοῖνον, οὖν, γοῦν, οὐκοῦν, λοιπόν

ПОДЧИНИТЕЛНИ СЪЮЗИ			
изявительна		тако, такаже, да, тако да, такаже да	ὅτι, ὡς
обстоятелствена време	за	къ҃да, в҃ънне҃҃҃да, даже, донь҃даже, от҃҃҃҃нне҃҃҃а, ъльма, ъльмаже; прѣ҃҃҃҃де да	ὄτε, ὅταν, ἤνικα, ἕως, ἕως οὗ, πρὶν + inf, πρὸ τοῦ + inf, μεθ' ὧν (ἐτῶν ἀριθμόν), ἐπειδή, ἐπεὶ, ἐν τῷ + inf
обстоятелствена място	за	ндеже, г҃дѣ, г҃де люко, г҃де н, кѣдѣ, от҃҃҃҃нн҃҃҃доу҃же, таможе, в҃ъ немиже, на немиже, на кыѡ (с҃ п҃҃҃҃ти)	οὗ, ἐνθα, ποῦ, ποῦ οπουдѣποτε, ὅθεν, ποῖ
обстоятелствена причина	за	занеже, понеже, жеже, нильже, тако, такаже, ъльмаже, ч҃҃҃҃со д҃҃҃҃аѣ	ὅτι, διότι, διό, ὡς, δι' ὧν, ἐπειδή, ἀνθ' ὧν, ἕνεκεν τίνος, ὑπέρ + οтнос. изречение
обстоятелствена следствие	за	да, тако	ὥστε, ὡς
обстоятелствена цел	за	да, тако, такаже, такаже да	ἵνα, ὡς, ὅπως
обстоятелствена условие	за	аще, аще н, аи,	εἰ, εἰάν, ἄν, кἄν
обстоятелствена отстъпление	за	аще, аще н, а	кἄν
обстоятелствена количество	за	не҃҃҃҃҃҃҃аи, ълико, ъликоже, ъльмаже, коликѣ	ὅσος, ὅσῳ, πόσος
обстоятелствена сравнение	за	тако, такаже, такы, како, так҃҃҃҃же	ὡς, ὅπως, ὥσπερ, ὥσει, πῶς, οἷον, οἷονεἰ, καθάπερ, καθότι, κατά + A, δίκην + G, ὁμοίως
релятивна субектно/ обектна		нже, кыи, кѣто	ὅς, ὅσπερ ὅστις, τίς, ὁπότερος
релятивна определительна		каковѣ, какѣ, кѣи,	οἷος, ποῖος

* Трябва да се отбележи, че на редица места в разглеждания текст е налице доста свободен превод на съюзните средства. Например: ἀλλά: н; ἄν : оуко; γάρ : а, же, н сопi; δέ : лн, тн, оуко; καί : а, нъ, во, тако, нмъже; μέν : оуко; τοίνυν : н сопi, же; ὥς : н, во и пр.

Наблюденията показват, че по отношение на употребата на съюзните средства ЕзF.I.461 не се отличава от тенденциите, отразени в другите съчинения от епохата. При съчинителните съюзи с най-висока честота се характеризира н, докато да, та, тн и то се използват сравнително рядко. От подчинителните съюзи с висока фреквентност се отличават тако, югда, юльмаже, които имат категоричен превес над останалите им функционални синоними.

В изследвания текст се наблюдава и типичното за старобългарската съюзна система наличие на значителен брой дублетни форми, характеризиращи се с пълно семантично и функционално тъждество. Бяха открити следните видове съюзни дублети:

- а) фонетични: кждѣ — гдѣ;
- б) дублети без и със разширителен формант -же: тако — такоже, потомъ — потомъже, посемъ, посемъже, юлнко — юлнкоже, юльма — юльмаже, тѣмъ — тѣмъже;
- в) дублети без и със наставка: каковъ — какъ;
- г) дублети с различни наставки: такы — тако;
- д) дублети без и с представка: югда — вѣннѣгда;
- е) дублети с различни представки: понеже — занеже;
- ж) дублети с обща основа и различни допълнителни съставки: во — оуко — нво;
- з) дублети със синонимични съставки: сего дѣлѣ — того дѣлѣ,
- и) словоредни дублети: н не, не н] оуде;
- к) функционални, негенетични дублети: н — тн, же — а, нмъже — понеже.

В ЕзF.I.461 се констатира и характерното за старобългарската съюзна система наличие на голям брой омоними. В разглеждания текст са засвидетелствани различен тип омонимични съюзни средства:

- а) съчинителен и подчинителен съюз: съединително и подчинително да, гр. ἴνα, ὅστε, ὥς, ὅπως, καί, δέ;
- б) съчинителен съюз, подчинителен съюз и въпросителна частица: съпоставително, разделително, количествено, условно и изяснително лн, гр. δέ, εἰ, ἥ, лн...лн] μέν...δέ;
- в) съчинителен съюз и анафорично местоимение: н_{1,2};

г) подчинителен съюз, абсолютен релатив и относително наречие: изяснителен съюз, съюз за време, за причина, за следствие, за цел, за отстъпление, абсолютен релатив и относително наречие за начин: *как*, гр. *ὅτι ὡς ὅπως πῶς ὡςπερ ὥστε ὡσεὶ οἶον οἰονεῖ διότι διό καθάπερ, κατά + A, δίκην + G, ὁμοίως;*

д) абсолютен релатив и относително наречие *към*, гр. *ὅσος, ὡς*

е) въпросително и относително местоимение или наречие: *към*, гр. *τίς, ποῖος, οἷος, ὁπότερος;*

ж) различен вид съчинителни съюзи: мотивиращи и заключителни *ко*, гр. *γάρ, διότι, διό, τοίνυν, λοιπόν* и др.; *оуко*, гр. *τοίνυν, ἄρα, οὖν, γάρ;*

з) различен вид подчинителни съюзи: изяснителни и финални *да* и *как*

и) различен вид относителни наречия: *към* *маже* за време, причина и количество, гр. *ἐπειδὴ, ἐπεὶ, ἐν τῷ, ἀντὶ ᾧν, διότι, ὅσῳ.*

Описаните явления дублетност и омонимия при съюзните средства в ЕзF.I.461 са резултат от относително ранния етап на развоја на езика и неговата ускорена еволюция, породена от динамиката на обществения живот през IX–X век. Те са още едно свидетелство за времепојавата на превода.

V. Междуметията в ЕзF.I.461

В ЕзF.I.461 се срещат следните междуметия:

а) първични:

♦₂ interj.

Използва се предимно при звателния падеж в състава на обръщението, често след глаголи за казване: *ὡ βεζουμίε 255b2; ὡ γράδε κρῆννῃ ἢ κοῖνῃ 279b28; ὡ σῖδονῃ 290a21; ρῆσιν γλῶτῳ црю егῖпетскῳ 294b5; Ὑᾶβразь се ἔ ρῆ ἰзлю ὡ ρῆνῃ 309a14.*

В *ἔγδα ὡσцж сμ ρῆβ нинн ὡ βστῆ] ἐν τῷ ἀγιασθῆναί με ἐν σοὶ ἐνώπιον αὐτῶν, ᾧ Γώγ. 311b16* е налице обръкване на междуметие то с омонимния му предлог ♦ + L.

В изследвания текст ♦₂ само в един случај изпълнява емоционално-експресивна функција след глагола *възрыдатн: възрыдайте ὡ дѣнь 292b5*

В гръцки отговара на междуметие то.

н interj.

Изразява неудовлетворение: Того д'кл'к сѣ глетъ, а̀донан г'к' н' лютьн' градѣ кр'к'внн' 280a16, гр. Ѡ.

Горепосочените първични междуметия са моносилабични, съставени от един гласен звук, който емфатично се е удължавал. За това свидетелства изписването на междуметието ϕ_2 с ѡ.

ѡ₂ вж. по-долу

шлѣ

Това междуметие е сложно, получено от свързването на двете прости първични ϕ и лѣ (срв. нбг. удвоеното леле, олеле). То се състои от две срички и три звука – два гласни и един съгласен помежду им. Изразява отрицателна емоция: УѠлѣ гра́ проинважн' кр'к'въ ср'к'д'к' сѣкѣ 272б12, гр. Ѡ

б) вторични:

Тук се отнасят двата словообразователни дублета **лют'к** и **люто**, гр. *obdi*. По произход това са пълнозначни думи – наречия, преминали в категорията на междуметията. Причина за тази трансформация е, че семантично употребата им тясно се свързва с изразяването на конкретна емоция – скръб и мъка. Така те постепенно са се превърнали в речеви знаци за изразяване на това емоционално състояние, без обаче да са загубили напълно номинативното си значение. Експресивната им натовареност е пряко свързана с лексикалното им значение.

Въвеждат се след глаголи за казване или за някакво звукопроизнасяне, особено свързано с изразяване на емоции. Често биват придружавани с *Dat ethicus*: сѣ глетъ г'к' лют'к' прорнцажщнн'м сѣ ѡ ср'ца своѣгѡ 249a17; сѣ глетъ а̀донан г'к' лют'к' съшнважщнн'мь дох'торы по въса ржкы лактоу 250a25; лют'к' тек'к' глетъ а̀донан г'к' 255б7

В изречението *възг'пн' г'р'гломь велнокм'г' н' рекѡ лют'к' мн'к' лют'к' мн'к' а̀донаю гн' 246a2bis* синтагмата с междуметна употреба **лют'к** **мн'к** е удвоена за постигане на по-голяма експресивност.

В дотук приведените примери междуметията се употребяват в изреченията като странична дума. Те стоят в началото на фразата поради прякото си отношение към цялостното ѝ съдържание и носят логическото ударение. Заради лесната си субстантивизация обаче те могат да изпълняват ролята на различни части на изречението. Такива примери в изследвания текст са: съпнсано в'кше въ немъ плачъ н гласъ н люто 230б29; п'лна ко сжть грозы тавл'к'маа прркоу плачъ гласъ люто въсемъ свнт'ц'к' въпнсана штр'к'д'к' 231a2; люто до люта вждеть 240a28; нж н творити горе, ѡкр'тнн' сѣкѣ странъ 245б30, гр. *δυσσεβέστερα*.

Г. Частиците в ЕзF.I.461

В ЕзF.I.461 се срещат следните частици:

➤ С оглед на произхода:

Първични частици: **лн**, **же**, **да**, **не**, **нн**, **н'к-**, **-жде**, **нан**,

Вторични:

– частици, които са се оформили от сливането на две първични едносрични частици, от първична частица или съюз или от първична частица и местоимение: **оуко**, **юда**, **не лн**;

– частици, които са се развили от някои форми на самостоятелни неслужебни думи в резултат на функционалното им обособяване в служебни думи като носители на допълнителни смислови отсенки, напр. **люво**, която е възникнала от глаголна форма;

– частици, появили се в резултат от развитие на омонимия при някои местоимения и наречия: **тоу**, **то**, **тако**, **се**, **са**.

➤ С оглед на семантиката:

Частици със служебна роля в изречението

I. Модални частици

1. Отрицателни частици

С тях се отричат части на изречението или цялото изречение и се оформят отрицателни изречения:

не partic [**не**, **не**, **не**] – функционално и семантически безпризнакова

нн conj et partic [**нн**, **нн**, **нн**, **нн**] – усилваща при отрицание

Превеждат от гръцки простите отрицания οὐκ и μή, както и редица техни съчетания с други частици или някои наречия за подчертаване или изтъкване на отрицанието: οὐ μή (230610), οὐδέ (22867), οὐδέ μή (23867 238630), μηδέ (24363 25667 294a18, 19 305a21 305a30; 23067 230625 23167 232a25 285a1 296619bis), οὔτε (234a4 253a12 266614 270616; 22765), μήτε (262a16, 17 290a29; 231610, 11bis), μήν (304618), οὐ μήν (301619), οὐ μήν δὲ οὐδέ (268a14), οὐκέτι (239621 247a12 307a19), μηκέτι (233a13), οὐδαμῶς (267a24 307a20) и др.

За изтъкване и подчертаване на отрицанието се използват и различни съчетания на отрицателните частици **не** и **нн** с други частици и наречия:

ѡнѡ не ѡвратити са ѡ пжтї его злаагѡ 250628, гр. καθόλου

не ѡвлѣѣтъ нн малы слово того разоума 267a24, гр. οὐδαμῶς

вѣхма не видѣшемъ 249a19, гр. καθόλου Срв. още 248a17, 257a19

В ЕзF.I.461 се среща и неутрализирано отрицание - когато с отрицателна частица се отричат думи с отрицателно значение или когато

се отричат имена с представките **вѣз-** и **нѣ-**, както и съществителни с предлог **вѣз**, общият смисъл на изречението става положителен. В случая отрицателната частица, като отрича отделната дума, която е отрицателна, изразява потвърждение на нещо. Това потвърждение обаче не е пълно, то съдържа в себе си известна уговорка.

нѣ вѣды глѣтъ нѣ вѣстѣ во кыважщаго вѣсегѡ вѣсе во вѣстѣ
прѣжде кытна ꙗ 23061, гр. Οὐδὲν γὰρ ἀγνοεῖ τῶν μελλόντων ὁ
γίνωσκων τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν

н науашж вѣставлѣтн слѡвѡ нѣ лѣжѣ 24962, гр. οὐ ψευδῆς

Освен служебна роля в изречението отрицателните частици могат да бъдат и словообразуващи.

Частицата **нн** в ЕзF.I.461 се среща в състава на следните отрицателни местоимения и наречия **ннкакоже** adv (310a20), **ннкакъже** проп (311a5), **ннколже** adv (256a21), **ннчѣтоже** (231617), **ннкынже** проп (253a17), **ннкѣтоже** (281a9), **нн ѣдннѣ** (280a5).

С частицата **нѣ** в изследвания текст са образувани:

а) 26 субстантивни деривата, предимно названия на отвлечени свойства, качества и състояния. От тях:

– 5 безсуфиксни (**нѣмога**, **нѣмошь**, **нѣнавнсть**, **нѣподоба**, **нѣчѣсть**);

– 16 девербатива с наставка **-ннѣ** с инвариантно значение ‘отсъствие на действието, означено в основата’, някои вторично абстрахирани: **нѣврѣженнѣ**, **нѣвндѣннѣ**, **нѣвѣдѣннѣ**, **нѣвѣрованнѣ**, **нѣдооумѣннѣ**, **нѣзавндѣннѣ**, **нѣможеннѣ**, **нѣнавндѣннѣ**, **нѣотѣврѣженнѣ**, **нѣпокорѣннѣ**, **нѣпослоушаннѣ**, **нѣпрѣмѣненнѣ**, **нѣразоумѣннѣ**, **нѣстрнженнѣ**, **нѣсъмышленнѣ**, **нѣпавленнѣ**;

– 2 образувания на **-нѣ** – **нѣвѣгоднѣ**, **нѣчѣстнѣ**, произведени по пътя на префиксно-суфиксната деривация от **годѣ** и **чѣсть**, и

– поединични производни на наставките **-ѣкъ** (**нѣдостатѣкъ**), **-ѣда** (**нѣправѣда**) и **-ѡта** (**нѣчѣстѡта**);

б) 40 адйективни деривата, от които:

– 4 безсуфиксни: **нѣблагѣ**, **нѣдобрѣ**, **нѣправѣ**, **нѣчѣстѣ**;

– 13 на **-ѣнѣ**, мотивирани от глаголни или именни основи: **нѣблагодѣтѣнѣ**, **нѣвѣрънѣ**, **нѣдостатѣчѣнѣ**, **нѣзаапнѣ**, **нѣмошьнѣ**, **нѣповннѣнѣ**, **нѣпорочѣнѣ**, **нѣпотрѣбѣнѣ**, **нѣправѣдѣнѣ**, **нѣпронклонѣнѣ**, **нѣпрнстѣпнѣ**, **нѣоугодѣнѣ**, **нѣчѣстѣнѣ**;

– 2 на **-ѣ**: **нѣлѣжѣ**, **нѣразоумѣ**;

– пак толкова на **-нѣѣ**: **нѣправѣднѣѣ**, **нѣчѣстнѣѣ**;

– партиципиални образувания:

• от ptc. praes. pass.: **невнднигъ, недъжднигъ, незнаемгъ, непроходнигъ, нествѣдомгъ, неоудръжнигъ, непознаваемгъ;**

• от ptc. praet. pass.: **невъпнсангъ, невъселегъ, нензглаголангъ, ненздреченгъ, необрѣзангъ, непокрѣвенгъ;**

• от ptc. praet. pass. с плеонастично прибавяне на суфикс **-ьнъ** като формален признак за отдалечаване на причастието от глагола и преминаването му в категорията на номиналните форми: **необрѣзаньнъ, неodel'ьнънъ;**

• от ptc. praet. act.: **необрѣзавьн, непокорвьн сѧ;**

• от ptc. praes. act.: **ненмън, непокарѣан сѧ;**

в) 7 глагола: **неврѣши, ненавнд'ѣти³ и невѣд'ѣти¹**, при които негацията е преминала в префиксация, започвайки да се възприема като неделима съставна част на глагола и да означава отричане на действието, назовано чрез него, за разлика от частицата **не**, която служи за еднократно отричане съдържанието на изказа⁵, и деноминативите **неправдъбатн, нествововатн сѧ, нечъствоватн и нечъстоватн** с инвариантно значение на действие/ състояние, произлизащо от отсъствието на това, което е назовано в основата (последните два са мотивирани от еднокоренни словообразователни дублети, но не е изключена възможността вторият да е ортографичен вариант на първия, получен вследствие на изпускане на буква);

г) 3 наречия: **недостонно, неправедьнѣ, нечъстнѣѣ;**

При деривацията на думи с негация в ЕзF.I.461 се срещат следните семантични типове:

а) прибавено към основи на *nomina abstracta*, отрицанието **не** придава на новополучените деривати значение 'необладаване на признака, изразен в мотивиращата основа'⁶, напр. **неблагодѣтнънъ, недостатъчънъ, немощънъ, непорочънъ, неправдънъ, нечъстнъ, неблагъ, недовръ, неправъ, нечъстъ, неразоумиль, неправднѣнъ, нечъстнѣнъ; нечъстнѣ, неправда, нечъстота; недостонно, неправедьнѣ, нечъстнѣѣ;**

б) добавена към глаголни основи, негацията придава на новопроизведените девербативи следните инвариантни значения:

– 'липса на потенциално вложени възможности за ставане обект на съответното действие':

◆ *adjectiva*

модели **не** + сег. страд. прич.: **невнднигъ, незнаемгъ, непроходнигъ, нествѣдомгъ, неоудръжнигъ, непознаваемгъ;** 'не + мин. страд. прич.' **невъпнсангъ, нензглаголангъ, ненздреченгъ; не-** + глаг. основа + **-ьнъ:**

непринклоньнъ, непрнстжпньнъ. В гръцки същите образувания обикновено отговарят на *adjectiva verbalia* на - τός.

Засвидетелствани са паралелни девербативи с идентично значение *невъпнсаей* и *невъпнсанъ*.

◆ substantiva: *невндѣннѣ* ‘невъзможност за виждане’.

s ‘реална (фактическа) липса на съответното обектно-предикатно отношение, изразено в глаголната основа’:

◆ *adjectiva*

модели *не* + мин. страд. прич. *невъселенъ, неоврѣзанъ, неокръвенъ*; *не* + сег. страд. прич. *недѣжднмъ*; *не*- + глаг. основа + *-ьнъ неврѣньнъ*

◆ substantiva:

Отвлечени отглаголни съществителни, които не означават просто действие в конкретното му жизнено проявление, а неговото концептуално осмисляне. Действието се превръща в понятие, на което може да се припише наличие или отсъствие на разни свойства и признаци.

Безсуфиксните деривати и тези на наставките *-ькъ, -ьда* и *-отъ* са старинни образувания, принадлежащи към пласта общоупотребима лексика в ЕзF.I.461.

2. Въпросителни частици

Въпросителните частици служат за оформяне на въпросителни изречения. Те се употребяват в пряк, косвен или реторичен въпрос. Към тях спадат два вида частици: 1) частици, които в основната си функция са въпросителни (*ли, ъда*); 2) частици, които покрай други значения имат и въпросителна функция (*аще*).

В едни случаи въпросителните частици изразяват само питане, а в други едновременно с въпросителната си функция внасят и различни емоционални и модални оттенъци.

ѲДА *partic et conj* [Ѳда, Ѳда, Ѳда]

Превежда от гръцки: *εἰ* (253a13), *ἄρα* (311a28), *ἐὰν ἄρα* (231b1), *οὐκ* (300b9), *μή* (284b24 288a26 288b15 292b21).

В ЕзF.I.461 се среща в реторични въпроси

се глетъ ѡдонѡи гъ ѡ пастырехъ ѡзлвѣ ѡда пасжт сѡ пастырѣ самнѣ не ѡвца ли што пасжтъ пастырѣ 301b26

Н рѣ къ мнѣ снѣ члчѣ ѡда мало си творити безаконїа домоу ѡбѣднѡу, ꙗже творятъ зѣ 242a5

н глетъ домѣ ѡзлвѣ не ѡуправлѣтъ пѣ гнѣ ѡда пѣ моѡ не ѡуправлѣтъ домѣ ѡзлвѣ ѡу то вашъ пѣтъ ѡуправлѣтъ 264a3, срв. още 263b25

Предполага отрицателен отговор. Придава емоционален оттенък на възражение, недоволство, укор.

Освен като въпросителна частица *ѣда* се среща в изследвания текст еднократно и като модална за изразяване на желание: *вѣсе сѣ сътворн ѣмоу ѣда спсѣт сѣ* 261a15

От казаното може да се заключи, че *ѣда* се явява частица със смесена модално-емоционална функция.

ли partic et conj [lī]

Най-често няма съответствие в гръцки (238621 24169 250a5 252a24 260a21 269615 301627 31165 26066 278623 293a14 302a1 303a22 309612). По-рядко превежда *ή* (303615), *εἶ* (30866) и др.

Служи за въвеждане на:

а) пряк въпрос – *Н рѣче къ мнѣ, видѣ ли снѣ члчѣ* 241621

б) на главно въпросително изречение, след което следва непряк въпрос – *видѣ ли что сѣ творѣтъ снѣ, везаконїа велнкаа дѣмь излѣв ... Виднши ли рѣ іако своѣмн злокамн прнвлѣчѣтъ на сѣ казнн* 241a17, 19

На въпросите с частицата *ли* може да се отговори:

– утвърдително, най-често при съчетание на *ли* с *не* (*не ... ли* със смесена модално-усилителна функция, когато трябва да се подчертае потвърждението на нещо, което е известно или се предполага, че е известно, или пък с оттенък на настойчиво уверяване за нещо, вече упоменато, срв. новобългарски нали) – *не рѣх ли къ тѣвѣ* 247612, вж. още 245a22 24962 и др.

– отрицателно – *вѣсхошж ли смртн грѣшника* 263a30, срв. подолу *Не смртъ оубѣ волѣ грѣшника нж покаанїѣ* 26362. Вж още 257619

– не се индикира каквото и да било очакване на потвърждение или опровержение – *Н рѣшж къ мнѣ лїдїѣ, не повѣси ли намъ что ѣсть то ѣже ты творнши* 281a24.

За изтъкване и подчертаване на питането се използват и различни съчетания на въпросителната частица *ли* с други частици и наречия:

сѣ глеть адонан гѣ аще нсправнѣ не коренїѣ ли оуб то, макоты ѣгѣ н плѣ изгнїетѣ н постъхнѣтъ прѣже свѣленїа ѣгѣ 260a21

не прнчѣ ли ѣсть оуб то глѣмад 269615

н рѣ не вѣ сем ли оубо лювоу канїѣ ѣсть 278623

Често пъти частицата *ли* се употребява след съюза *аще* или след въпросителни и показателни местоимения и наречия за усилване и подчертаване на условността, респ. колебанието и несигурността в правилността на казаното. В тези случаи тя придобива оттенък на

модалност, изразявайки отношение към достоверността на фактите - неопределеност или предположение:

аще ли н смръть поуцѣж на землѣ ти разлѣжъ гѣрѣсть своѣ на нѣ въ кръвѣнѣ такоже потрѣбѣти съ нѣмъ члкъы 252a24

ѡво ли мнозѣство вѣ прилагѣж, ѡво ли плѣцѣѣ, ѡво ли вѣзѣ садан 229a27

аще conj et partic [аще, аще, аще, аще, аще, аще, аще]

В гръцката подложка отговаря на: Εἰ 230a6 230b3, 5 231a26 232b2 249b16 251a10 251a26 251b1 252a24 253a2 253a15bis, 16 253b30 257b19 258a3 258b9 258b15 260a20 260b24, 25, 26, 28bis 260b29 262a30 263b15 265b17, 18, 19 265b19 265b22 267b29 268a4 268a5 268a11 268a18 270b13 270b18 272a17 272b7, 8 273b16, 17 275a18 278a17 285b7 295a29 300a12, 15 300a26 301a7 306b4 309a23 310a23 313a24; ἔάν 230a28 230a30 230b17 231b16bis 232b22, 23, 25, 29 233a3 251a19 251b19 252a10, 13 252a15 252b10 252a30 261a1 261b26 262b7 263a20 263b10 263b19, 20 266b2 268b17 268b24 270a10 275a8 299a21 299a25 299a29 299b16 299b13 299b20; ἔν 244b4 248a14 263b4 271a4 289b4 299a8; ἔάν 230a28.

В Ез се среща в следните употреби:

– за изразяване на неопределеност в съчетание с относително местоимение или наречие:

Н ѣлно же н аще оуцѣлѣеть ратныхъ оубенѣа сътвори да плѣненн прѣндѣжѣ 248a14

проходнѣ тако н мѣгнн ѡстри сѣ ѡ десно н ѡ лѣво гѣможе аще лицѣ твоѣ вѣставит сѣ 271a4 землѣ на наже азѣ аще наведѣж мѣчѣ 299a8

– въпросителна в преки и косвени въпроси:

мѣжн снѣ разоумѣ своѣ на срѣднѣ своѣ нѣмѣщѣ нѣ неправды н положнѣж прѣ лицѣмъ своѣмѣ аще ѡвѣщаѣж нѣмѣ 251a10

ї аще вѣзѣжѣтѣ ѡ нѣхъ колѣ такоже не ѡвѣсѣти на нѣмѣ съсѣж 253a2

– с конюнктив за изразяване на желание:

аще вѣ не въ кръвь съгрѣшнѣ нѣ кръвѣ тѣ прѣженѣтѣ 304b18

то да аще не вѣдѣтѣ, въ тѣ днѣ трѣ велнкѣ на землѣ изѣвѣ 312a1

Среща се още в Супр Зогр, Мар, Ас, Сав, Охр, Унд, Боян, Ен, Син Евх, Клоц.

3. Частици за изразяване на желание, подкана към действие, увещаване, молба, заповед или забрана **да**, conj et partic – същинска волево-подбудителна частица. Служи за образуване на адхортатив и прохибитив. Най-често няма лексикално съответствие в гръцки. С да-форми в Ез обикновено се предават:

– coniunctivus – іако да нсѣлѣжѣтъ мѣсѣ н ѡсѣждѣѣтъ юѡдѣ н костн нсѣхнѣжѣтъ 280a17, гр. такѣ. Вж. още 225b2 237b13 246b12, 13 248b2 251a22 259a19 264b30 270a22, 23 270b29 271a1 272a14 273a6 273a19 273b5 280a19 280a22 310b25

– futurum – Да вждѣтъ власн твоѣ съплетенн на тебѣ 281a4, гр. ἔσται. Вж. още 225a19 230a6 232a17 233b15 233b16, 17, 18bis, 19 233b25, 26 234a7bis, 9 235b13, 15 245a30 248b22 261a29 271a12 281b6 288b21 311a15 312a4 313b6 313b8 313b27

– imperativus – азъ гѣ бѣ вѣшгѣ н ѡправленїа моѣ да сѣнабднѣѣ 267a3, гр. φυλάττεσθε. Вж. още 225a16, 18 228a11 233b9bis 233b13bis 235a11 239a14 248b26 252a21 260a15 270a7, 9 270b15 279a19 289b23 307b19 309a2, 3bis 310a1

По-рядко превежда εἶ (252b3), ἔν (248a19 274a9), δέ (280a24).

Отрицателна заповед (забрана) се изразява посредством съчетанието да не. В гръцката подложка отговаря на: οὐ μή + coni 281a6 281b3; μή + coni 252a3 259a20 266a23 269a18 282b10 285a1 295b17 299a27 307b7; μή + opt 265b11 οὐ + fut 231a17 281a6 281b1, 2; οὐκέτι μή + 239a14

да сѣ не внѣте ни плачѣте 281b3

Освен за изразяване на заповед и желание частицата да служи още като усилителна в съчетание със съюз или относителни местоимения

то да аще не вждѣ, въ тѣ днѣ трѣ велнкѣ на земн изавѣ 312a1

За модалната употреба на аще и ѣда, изразяващи желание, вж. по-горе.

II. Частици за посочване и определяне

В ЕзF.I.461 се срещат следните частици от тази група:

се partic [се, сѣ] – за посочване и присъединяване с усилителен отенѣк

Превежда от гръцки ἰδοῦ.

В изследвания текст най-често се употребява при:

а) посочване на определен обект – сѣ сквожна ѣднна въ стѣнкѣ 241a24;

б) въвеждане на пряка реч – рѣцн нмѣ сѣ градѣтъ цѣр вавлонѣнскѣ на ѣрлнмѣ 260b6, срв. още 250b16 269b3² и пр.;

в) причинни връзки – того дѣлѣ сѣ азъ на въ глѣтъ аданан гѣ 249b7, срв. още 256b10;

г) заключителни или обобщаващи изрази – сѣ оуко поражд ржкоа моѣа къ ржцѣ 273614

д) съчинителни връзки (обикновено след съюз и) – Н видѣхъ њ сѣ ѡблнченіе мжжъскѡ 240619

Определителните частици служат за уточняване на смисъла на отделните думи части на изречението или на смисъла на цялото изречение, към което се отнасят (в този случай те служат като показателен съотносителен елемент в главното изречение). Определителната функция на тези частици се преплита с функцията за усилване, тъй като те служат едновременно за уточняване и за подчертаване на това, което се уточнява.

В ЕзF.I.461 се срещат:

такѡ adv et partic

Мѣсто ѣсть сѣ тако нарнчемо словыѣ 267625

нѣсть ѡ сѣ свое тако правднвоу сжднн, ѡкоже прѣльстнтн прѣка 251625

то conj et partic [то, то] – употребява се най-често след местоименни съюзни думи и съюзи

Не въса едннакоу нь съгрѣшаѡщѡа наказаетъ въсѣ въ нж нже са прѣблжаа къ нѣмоу, то врачевскѡ ѡ нны сж сждннскѡ 290610, срв. още 279627

ѣгда херовннн подвнзаѡхъ сѡ то њ колеса съ нннн въслѣжаѡхъ њ ѣгда стоѡхъ ѡнн, то њ колеса стоѡхъ 244627, 28, срв. още 296а6

ѡще кого ѡсжжѡ на смръть, њ не съвѣстнші ѣмоу ѡсжженіа ѣмоу да покааніемъ расыпаеть ѡсжженіе, то ѡнь достоноу скончѣеть своего жнтіа пѡнметъ ѡ тѡ погыбленію ѣго, повннна сътворѡ 299618, срв. още 275а19 285683 295а30 299а22 301а8 309а24

ѡбаче то њ тако без лжжѡ ѣсть се прѣчствѡ 30666

њ рѣвень моѡ въ ѡгнн гнѣва моѣго глахъ то да ѡще не вждѣ, въ тѣ днь трѡ велнкъ на землн ѡзвѣ 312а1

тоу adv et partic [тоу, тоу]

Най-често няма съответствие в гръцки (232а14 235а25 238а18 275а28):

повелѣв во ѡзгъ, тоу ѡвѣ сего въсего тѡ ѡвнажѡ 28868, гр. παραυτίκα, срв. още 251628 311а9

III. Частици за усилване

Частиците за усилване придават по-голяма изразителност и убедителност на речта. Те нямат някакво определено смислово съдържание. Усилителната функция се състои в това, че с тях се изтъква, подчертава значението на отделна дума – част на изречението – или се набляга на логическата страна на съдържанието на изречението.

В ЕзF.I.461 се срещат следните усилителни частици:

οὐκο conj et partic [οὐκο, οὐκο, οὐκο̃, οὔκο, ὀυκο, οὔκο, ὀυκο̃, ὀυκο̃, ὀυκο̃, οὔκο, οὔκο̃, ὤκο, ὤκο̃]

В гръцката подложка отговаря на: τοίνυν 226a3, 14 230611 232629 237627 24263 244a26 246629 251627 258628 260618 264a28 264625 270a17 275a16 282a14 282614 284611 28565 286618 29168 295a19 29663 299630 303a2 306a1; γάρ 22561 232a4 233611 239a21 254a27 260a24 268a26 268624 27062 271a22 273a23 273627 285a14 291a16 304a28; ἄρα 230a28 23063 230617 231a1 231616; ἄν 22763 230a19 250a3 300a4; μέν 245610 269616 299a28; μέντοι 227a23; δῆ 263624; δῆποτε 263a10; οὖν 273614. В много случаи няма лексикално съответствие (22667bis 227627 228a11 228622 236a6 250a5 252a30 258615 260a27 260628 26167 261617, 22 262a16 26362 263613, 22 264a4 264a17 264a22 264a23 266a3 267626 268a6 269622 270a15 27067 271a1 274a21 276a8 278623 282a18 303618 309a23)

Има следните значения:

– резюмиране или подемане на мисъл (често в съчетание с **αὐτε**)
αὐτε οὐκο̃ слышатъ 230a28 Вж. още 23063 230617 231616.

– за засилване ‘именно’, (често в съчетание с местоимения: въпросителни – 22763 230a19 300a4; лични – за 1 лице 269616, за 2 лице 245610, за 3 лице 299a28; показателни – 244a26.

ὤκο̃ οὐκο̃ конокъ сътворнесте 245610

– подчертава първия член на двойката или поредицата еднородни членове на изречението или цели изречения, намиращи се в съпоставително, противопоставително или разделително отношение

νε по д'κλωϋ глать ὀυκο̃ **нж̃** по поϋщенι̃ю̃ 251627

– употребена при форма на повелително наклонение, частицата **οὐκο** усилва волево-подбудителния смисъл на изречението. Служи за подчертаване на различните модални отънъци – молба, увещаване, заповед: слышнтѣ ὀυκο̃ **д'ωме̃** ἰζλв 263624

же conj et partic [же, ж̃]

Най-често няма съответствие в гръцки (225a9 226a22 227a7 227a19, 28 227612 227619 228a5 228623, 25 229a4 229a27 23161 232a1 23266 23366 234619 235a1 23566 238a28 238614 240618 241628 24268 243a22 244a25 246a5 247618 247627 250a3 250a22 252612 252615³, 16 253615, 22 25461 255a27 255629 256628 257a1, 3 258a6² 258a26 25868 259a5 259a26 260a2 260a12 261612 265a6 266a25 26665 266616 268a16 269a8 269a29 270a17 27069 27168 272a11 273a10 27469, 12 274621 27565², 8 27569 275617 277626 278a5 280622 282611 283a9 283630 285615 286a25 286627 287626 288627 289a23 290612 291612 291625 292a14 29268 293618 294a3 298a10 29868 299a18 299a25 30162 30168 301623 302a2 303a18 303a29 303624 305a3 305a20 306620 30862 308619 309a11 309624 310a5¹ 31062 310621, 22 311a5 311626 31267 314a17). По-рядко превежда τοίνυν 232a21 250a2 272a9 282a21 287a5² 296617 310a9 310615; οὖν 267a22; μήν 283a12.

В Ез се среща в следните употреби:

– за усиляване на разни членове на изречението:

ржкоѡ же гнеѡ нарнчѡетѣ, дѡа вжна сѡдѣланїѣ 240618

– в повелителни и пожелателни изречения за подчертаване на волево-подбудителния смисъл на фразата:

Н ты же снѣ члѣѣ, ѡутвѣрди лице свое на дѡщери люднїи свои 250a22

– във въпрсителни изречения за изтъкване и наблягане на питането – **кто же се ѣсть** 303615;

– в полусвободна употреба:

• при показателни местоимения и наречия – налице са дублети без и със разширителен формант -же: тако – такоже, такѣ – такѣже, тално – талноже; тольма – тольмаже; тоу – тоуѣже, потолнѣ – потолнѣже, посеель – посеельже;

• при отрицателни местоимения и наречия – никакже adv (310a20), никакѣже ргоп (311a5), николнже adv (256a21), ннчѣтоже (231617), ннкыннже ргоп (253a17), ннкѣтоже (281a9);

– като формант за образуване на относителни местоимения и наречия: нже ндеже донѣдеже занеже понеже талноже такѣже нльже. Налице са дублети без и със разширителен формант -же: тако – такоже, ѣельма – ѣельмаже, ѣелно – ѣелноже.

IV. Словообразуващи частици

Словообразуващите частици функционират като структурни елементи за образуване на нови думи. Те се свързват с определени категории лексеми и променят тяхното значение или им придават нов

смыслов отгънък. В ЕзF.I.461 се срещат следните словообразуващи частици: *нѣ-*, *нн-* (вж. при отрицателни частици), *нѣ-*, *-жѣ* (вж. по-горе), *-ждѣ*, *-ждѣо*, *люво*, *лнво*. От тях *нѣ-*, *-ждѣ* *-ждѣо* и *люво* не се срещат самостоятелно, а останалите се употребяват и като отделни думи.

Частиците *нѣ*, *люво* и *лнво*, свързани с въпросителни местоимения и наречия, са носители на значение за неопределеност и образуват неопределителни местоимения и наречия (*къто люво 271a7*, *гдѣ люво 309ab*, *къто лнво 232бб*; *нѣкъто 300б2б*, *нѣкын 287б20*).

Частицата *нѣ* е неутрална. Тя не внася вторични нюанси в образуваните чрез нея думи, докато, формирайки неопределителни местоимения и наречия, частицата *люво* придава допълнителен модален отгънък на предпочитание при избор на повече възможности:

На кжж люво странж овратне сж оврѣщеш мж 271a7

Εἰς ὀπότερον βούλη χάρισον μέρος.

Тѣмже пророкоу велитъ поржунти гдѣ люво сжщѣ дшамъ 309ab

Διὸ τῷ προφήτῃ παρακελεύεται παρεγγυῆσαι ταῖς ὀπουδῆ ποτε οὔσαις ἐπανελεθεῖν ψυχαῖς.

Частицата *-ждѣо* в ЕзF.I.461 е засвидетелствана в състава на обобщителните местоимения *кынждѣо* и *къждѣо*, а *-ждѣ* – в структурата на редица показателни местоимения и наречия, по-рядко някои местоименни прилагателни: *снѣждѣ* *тоунждѣ* *такождѣ* *тождѣ* *такъждѣ* *тѣждѣ* *съждѣ* *всъждѣ* *дрѣгынждѣ* *послѣждѣ*.

Словообразуващите частици *нн-* и *нѣ-* в ЕзF.I.461 все още не са били неразривно свързани със следващите ги местоименни формации – ако пред местоимението има предлог, той се вмъква след частицата, напр. *нн ѿ когоже 281a9*, *нн на кжж же потрѣбж 253a17*.

V. Формообразуващи частици

Формообразуващите частици се употребяват свързани с отделни форми и служат като структурни елементи за образуване граматични форми, на които придават и смислово-граматично съдържание. В ЕзF.I.461 такива са частицата *да* за образуване на адхортатив и прохитив (вж. по-горе), частицата *сж* за образуване на възвратен залог и частицата *нан* за образуване на превъзходна степен (*нангнжсънѣ 288a17*).

И тъй, в ЕзF.I.461 се засвидетелства характерният за класическия старобългарски език статус на служебните думи – без рязка и отчетлива граница между наречия, съюзи и частици поради твърде многото формални, семантични и функционални сходства помежду им. Едни и същи морфемите могат да изпълняват и няколко функции. Преходът на някои от

тези морфемни в частици се е осъществил по-късно и изследваният паметник демонстрира състоянието на незавършеност.

Д. Наречията в ЕзF.I.461

В ЕзF.I.461 бяха регистрирани 155 наречия. От първичните в изследвания текст се срещат: *двнѣ* (7), *нынѣ* (58), *пакы* (73), *понѣ* (1), *оуже* (9), *пакы* (2) и *ѣще* (15). От местоименните се използват:

а) за място:

– на *-де*, без оглед на посока: *онѣде*, *съде*, *вьсъде*, *ндеже*, разширено посредством частицата *же*;

– на *-амю* за означаване на движение в посока към говорещия или към някакъв друг обект (*вьсѣамю*, *ннамо*, *насамю*, *овоамю*, *онамо*, *тамю*), както и разширените форми посредством частицата *же* *тамюже*, *тамюже*;

– на *-ждоу* за означаване на движение в посока от говорещия или от някакъв друг обект: *отѣсждоу*, *отѣтждоу*, *отѣнждоуже* с разширение посредством частицата *же*;

– на *-ждѣ*: *кждѣ* (*гдѣ*), *отѣсждѣ*, *ѣдннждѣ*, *овождѣ*, *жтрыждѣ*;

– *тоу* и разширената форма посредством частицата *же* *тоуже*;

б) за време:

– образувани с форманта *-гда*: *вьсегда*, *нногда*, *тѣгда*;

– *сѣлѣ* ‘сега’, редовно след предлозите *отѣ* и *до*: *отѣсѣлѣ*, *досѣлѣ*;

– *толн* и разширените му форми *толъна* и *толмаже*;

– *ѣлѣ* след предлог *отѣ*: *отѣнѣлѣ*, както и разширените форми *ѣлъна* и *ѣлъмаже*;

– *колѣ* след предлог *до* (*доколѣ*) и *колн* с отрицание и разширение посредством частицата *же* (*ннколнже*).

В ЕзF.I.461 се срещат и образуваните от наречията на *-/-* прилагателни *колнкѣ* и *толнкѣ*.

в) за начин:

– образувани с форманта *-ако*: *ннако*, *како*, *такo*, *толнко*, *ѣдннако*, *ѣлнко*, както и разширените с помощта на частицата *же* форми *ннкакоже*, *такoже* и *ѣлнкоже*;

– образувани с форманта *-ауѣ*: *тауѣ* и *ѣдннауѣ*;

– *снцѣ*.

В изследвания текст се срещат и някои деиктични съчетания в обстоятелствена функция като еквиваленти на наречия. Застъпени са следните типове съчетания:

а) съчетания от предлог и местоимение: *ѡ него*] *ѣкеіѳев*, *ѣвтеѳев*, *вѣ сѣмѣ* *ѣвтаѳѳа*, *ѡ сего*] *ѣвтеѳев*, *ѡ него*] *ѣкеіѳев*, *ѡ того*] *ѣкеіѳев*,

ω̄ нногѡ] ἑτέρωθεν, ω̄ снхъ] ἐκείθεν, ω̄ ннхъ] ἐντεῦθεν; къ сѣмѣ] ἔτι, къ томѣ] ἔτι

б) съчетания от предлог, местоимение и съществително: въ сѣмь (словесн)] ἐνταῦθα, въ всѣ словесѣ, на въсѣхъ страны] πανταχοῦ, ω̄ въсѣхъ сн̄ (сѣ градъ)] πανταχοῦθεν;

г) пауче въсѣго парάπαν, λίαν

В ЕзF.I.461 са засвидетелствани следните наречия, произведени от именни основи:

а) наречия от прилагателни:

В изследвания текст открих следните предикативно употребени adjectiva със стара – основа в адвербиална функция: влнзъ (12), често с предлог въ; ннцъ (4); окръсть (52); осокъ (1), прѣмь (2), соу҃гоу҃ѣ (1), жтръ (1).

Някои от тези наречия се употребяват само с представка: въкоу҃пъ (1), вънезапъ (3), въсплтъ (1), заплтъ (2), отпнждъ (10), разлнчъ (2), съпротнвъ (11), оудовъ (11).

В ЕзF.I.461 се срещат и образуванията от наречията по стара – основа прилагателни на -ънъ/-ънь/-ънъ: окръстьнъ, отпнждънъ, разлнчънъ, съпротнвн̄, влнжънъ, послѣдънъ, жтрънъ, осокнн. Формата за ср. р. на някои от тях също се употребява в текста като наречие (съпротнвн̄:).

Най-широко застъпени в изследвания текст са наречията, образувани от ср. р. на прилагателните имена, което напълно съответства на картината изобщо в старобългарски език, а и в съвременните славянски езици.

(а) наречия, образувани от формата за вин. п. ед. ч.

– по твърдите основи (26): благо, мѣного, дълго, мало, сѣло⁷, прѣмо, недостонно, напрасно, пренено, подобно, равъно, троудно, нзрадно, разъно, мѣногообразно, врѣменно, волѣзно, безаконно, съгласно, мощно⁸, тѣчно, лѣпо, скоро, просто, често, люто, тнхо;

– по меките основи (2): соу҃е и префигираният му дериват въсоу҃е;

(б) наречия, образувани от формата за тв. п. ед. ч. (5): правѣ, нечѣстнѣ, гавѣ, власѣ, зълѣ, тнѣ;

(в) наречия, образувани от степенувани прилагателни (7): выше и префигираните му деривати нзвыше и съквыше, высочѣ, дллечѣ, паучѣ и прѣждѣ;

(г) наречия, произведени с помощта на завършек -ы от адйективни основи на -ск (4): властѣльскы, врачѣвскы, жндовѣскы, сждннскы;

(д) наречия на -ж: *протнѣж* и префигираният му дериват *съпротнѣж*, *тъхънѣж*;

(е) наречия от прилагателни с архаични окончания: *вельми*, *въхъма*;

б) наречия от съществителни:

– от стар вин. п. *вѣуѣръ*, *долъ*;

– от стар род. п. *нзвъноу*, *заоутра*;

– от стар дат. п.: *лъѣ*;

– от стар мест. п.: граматическите дублети *долю* и *долъ* (вер. по аналогия с *горъ*), *врѣху* и префиксалният му дериват *съврѣх*, *планоци*, *пладъне*, *прѣдн послѣдн*;

– от твор. п.: *нощѣ*, *днѣмъ*;

в) наречия от числителни

От старобългарските наречия, в състава на които има корени на числителни, в изследвания текст се употребяват *дѣвашды* и *трншды*, както и образуваното по техен модел, но от адйективна основа *мъногашды*. Употребата им се счита за преславска черга. Срв. кирилометодиевизмите на *-краты*⁹.

Числителните редни *първоу*, *вътороу* и *третню* в ср. р. ед. ч. също се използват в значение на наречия. Те също се считат за преславизми срещу кирилметодиевизмите *въторнѣж* и *третнѣж*.

Среща се и наречието *юдннѣж*, възходящо към стар твор. п.

В изследвания текст се наблюдава и типичното за старобългарския език наличие на значителен брой дублетни форми, характеризиращи се с пълно семантично тъждество. Бяха открити следните видове адвербиални дублети:

а) фонетични: *сдѣ* – *здѣ*;

б) дублети без и със разширителен формант -же: *такѣ* – *такѣже*, *тамо* – *тамѣже*; *тольма* – *тольмаже*; *тоу* – *тоуѣже*;

в) дублети с различни наставки: *тоуѣже* – *тоунѣде*, *толнѣ* – *тольма*, *отъсѣдѣ* – *отъсѣдоу*, *тъгда* – *толн*, *онѣде* – *онлино*;

г) дублети без и със представка: *протнѣж* – *съпротнѣж*, *соуѣ* – *ѣсоуѣ*, *врѣху* – *съврѣху*, *далѣѣ* – *нздалѣѣ*¹⁰, *скорѣ* – *въскорѣ*¹¹;

д) дублети с различни представки: *нзвыше* – *съвыше*; *въкратѣѣ* – *накратѣѣ*;

е) дублети с обща основа и различни допълнителни съставки: *далѣѣ* – *по далн*.

По-специално внимание заслужава наречието *въхъма* ‘напълно, изцяло, изобщо’. В изследвания текст то се среща два пъти:

ѡко глѡуѣн сѣтъ ѡ слѣпн коуѣнрѣ ѡ въхъма немоуѣннн 14:15/248a17, грц. *παντελῶς*

прорнѡѡѡѡѡннн сѣ въ слѣ дѡа своѣгѡ ѡ въхъма не видѡѡѡѡѡнн 13:3/249a19, грц. *καθόλου*.

Лексемата не е засвидетелствана в КСП, но е характерна за Преславската преводна и оригинална книжнина. Освен в ЕзF.I.461 тя се среща и в други редактирани през Симеоновата епоха старозаветни книги (*12 прор.*, *ПсТк*), в паметниците с категорично доказан източнобългарски произход *Изб1073*, *Сунр*, *ГрНазХлв*, *Златостр*, *Зогр лл*, *ЙоЕБ*, *ПрезвК*, *ЕфрКрм*, както и в някои жития, които носят белезите на преславска редакция¹².

* * *

В заключение можем да отбележим:

Употребата на неизменяемите части на речта в ЕзF.I.461 съвпада със сведенията, които имаме от КСП и преславските паметници.

По отношение на предложната употреба изследваният текст не се отличава от тенденциите, отразени в другите съчинения от епохата.

Описаните явления дублетност и омонимия при съюзните средства в ЕзF.I.461 са резултат от относително ранния етап на развоя на езика и неговата ускорена еволюция, породена от динамиката на обществения живот през IX–X век. Те са още едно свидетелство за времепоявата на превода.

В ЕзF.I.461 се засвидетелства характерният за класическия старобългарски език статус на служебните думи – без рязка и отчетлива граница между наречия, съюзи и частици поради твърде многото формални, семантични и функционални сходства помежду им. Едни и същи морфемни форми могат да изпълняват и няколко функции. Преходът на някои от тези морфемни форми в частици се е осъществил по-късно и изследваният паметник демонстрира състоянието на незавършеност.

Характерно е предпочитанието към типичните преславски лексеми, като *дѣлѣ*, *внзъ*, *тѣчунѣ*, *прѣвоуѣ*, *вътороуѣ*, *трѣтнѣ*, *въхъма*, *тн*, *моуѣно*, наречия на *-шьды* и др. Това е още един маркер за мястото и времето на появата на превода.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Счита се за преславизъм. Вж. С л а в о в а, Т. Цит. съч., с. 56.
- ² Счита се за преславизъм, който замества кирилometодиевизма тѣкълю. Вж. С л а в о в а, Т. Цит. съч., с.110.
- ³ Глаголите *нѣврѣкън* и *нѣнавндѣти* нямат съответен позитивен еквивалент.
- ⁴ В *23061* слово *ѣже аще не разоумѣван* тако не вѣдын глетѣ *нѣвѣсть* во вывѣщаго вѣсегѣ вѣсе во вѣк прѣжде вытна *н*] Οὐδὲν γὰρ ἀγνοεῖ τῶν μελλόντων ὁ γινώσκων τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν: ... Εἰδὼς τοίνυν ἀκριβῶς αὐτῶν τὸ ἀνένδοτον... има грешка – негацията пред *нѣвѣсть* е изпусната вероятно поради банална грешка на преписвача.
- ⁵ **Moszyński, L.** Miejsce partykuły przeczącej “ne” w zdaniu staro-cerkiewno-slowiańskim. – In: *Studia Palaeoslovenica*. Praha, 1971, 243–263.
- ⁶ **Обнорский, С. П.** Префикс б е з- в русском языке. – В: *Русская речь*. Новая серия, I, Л., 1960, с. 201.
- ⁷ Счита се за кирилometодиевизъм. Вж. Тасева, Л., Йовчева, М. Преводически особености в Книга на пророк Иезркиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 4, 40–52; От лексиката до структурата на Книга на пророк Иезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, № 3, 3–21; **Тасева, Л., Йовчева, М.** Книга на пророк Иезекиил... Встъпителна студия, с. 58
- ⁸ Лексемата се счита за преславска особеност. Вж. С л а в о в а, Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 6. София, 1989, с. 38.
- ⁹ **Славова, Т.** Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 6. София, 1989, с. 42.
- ¹⁰ Счита се за преславизъм. Вж. Тасева, Л., Йовчева, М. Преводически особености в Книга на пророк Иезркиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 4, 40–52; От лексиката до структурата на Книга на пророк Иезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, № 3, 3–21; **Тасева, Л., Йовчева, М.** Книга на пророк Иезекиил... Встъпителна студия, с. 58.
- ¹¹ Счита се за кирилometодиевизъм. Вж. **Тасева, Л., Йовчева, М.** Преводически особености в Книга на пророк Иезркиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 4, 40–52; От лексиката до структурата на Книга на пророк Иезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, № 3, 3–21; **Тасева, Л., Йовчева, М.** Книга на пророк Иезекиил... Встъпителна студия, с. 58

¹² Пълен списък на издирените паметници и съчинения, в които се употребява думата *въдълма* вж. у Милтенов, Я. Цит. съч., с. 224–225.

ИЗДАНИЯ

Книга на пророк Иезекиил. Изданието е подготвено от Л.Тасева и М. Йовчева. Подбор на гръцкия текст Т. Илиева. С., 2003, 31–84 (= Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 2. Под общата редакция на Св. Николова).

Ziegler, J., Ezechiel. (= Septuaginta. Vetus Testamentum graecum. Vol. 16., Pars 1.). Göttingen, 1952, 11–13. (2. durchgesehene Auflage mit einem Nachtrag von Detlef Fraenkel. Göttingen, 1977).

Migne, J. P. Patrologia cursus completus. Series graeca. Т. 81. Petit-Monrouge, 1859.

РЕЧНИЦИ И ИНДЕКСИ

Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка. Репринтное издание. Том I–III.

Miklosich, F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 2 Neudruckder Ausgabe. Wien 1862–1865. Scientia Verlag Aalen. 1977.

Старославянский словарь (по рукописям X–XI в.). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, М. 1999г.

Старобългарски речник. Встъпителен том. София, БАН, 1984; Т. II. София 2009.

Sadnik, L., Aitzetmüller, R. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955

Старогръцко-български речник. Съставили: М войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, А. Милев, М. Тонев. Издателство “Отворено общество”, 1996.

A Patristic Greek Lexicon. Edited by G. W. H. Lampe. D. D. Oxford. At the Clarendon Press. Fifth impression. 1978.

Liddell H. G., R. Scott, A Greek-English Lexicon, I–II. With a Revised Supplement. Clarendon Press. Oxford 1925–1940.

Slovník jazyka staroslověského. ČAV. Praha, 1958–1994.

ИЗПОЛЗВАНА И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Виноградова, В. Н. Прилагателные с отрицательными приставками без- и не- в древнерусском языке XI–XIV вв. – В: Лексикология и словообразование древнерусского языка. М., 1966, с. 189–223.

Граматика на старобългарския език. С., 1993, 605 с.

Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2/ Морфология. С. 1983, 509 с.

Дограмаджиева, Е. Предаване на гръцки хипотаксис със старобългарски паратаксис. – Изв. Инст. бълг. ез., 16, 1968, 393–398;

Дограмаджиева, Е. Синтактична служба на старобългарските *сръкъчъ* и *рекъши* и техният по-късен развой. – В: Славистичен сборник, София, 1968, 109–122;

Дограмаджиева, Е. Структура на старобългарското сложно съчинено изречение. София, 1968.

Дограмаджиева, Е. Система на старобългарските локални съюзни наречия. – Изв. Инст. бълг. ез., 19, 1971, 641–646;

Дограмаджиева, Е. Ранен случай на граматикализация на предлога *на* в старобългарската писменост. – Български език, 2-3, 1971, 207–208;

Дограмаджиева, Е. Съюзна функция на относителните и въпросителните наречия за място в старобългарския език. – В: Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София, 1971, 165–184;

Дограмаджиева, Е. Съюзните сравнителни конструкции в старобългарски – Изв. Инст. бълг. ез., 22, 1973, 21–71;

Дограмаджиева, Е. Вариативността на съюзните средства в Супрасълския сборник. – В: Проучвания върху Супрасълския сборник. София, 1980, 203–207.

Йовчева, М., Тасева, Л. Текстова традиция чтений из Книги пророка Иезекиила на богородичните празници. – В: Език и история на българските средновековни текстове. Сборник в чест на Екатерина Дограмаджиева. С. 2001, 65-80 (= Кирило-Методиевски студии, Кн. 14).

Йовчева, М., Камуля, М. От лексиката до структурата на Книга на пророк Иезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, №3, 3–21.

Книга на пророк Иезекиил. Изданието е подготвено от Л.Тасева и М.Йовчева. Подбор на гръцкия текст Т. Илиева. С. 2003, 31–84 (= Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 2. Под общата редакция на Св. Николова).

Милев, Ал., Михайлов, Г. Старогръцка граматика. София, 1961, 351 с.

Николова, Св. Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария Завет. В: Старобългарският превод на Стария Завет. Т. I. Книга на дванадесетте пророци с тълкования. С., 1998, с. X.

Павлова, Р. Пространственные конструкции в древнерусском языке в сопоставлении с древнеболгарским. С., 1977.

Славова, Т. Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. София, 1989, 92–94.

Тасева Л., Йовчева, М. Преводачески особености в Книга на пророк Иезекиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 4, 40–52.

Тасева, Л. Книгата на пророк Иезекиил в средновековната българска и хърватска книжнина. – *Palaeobulgarica*, 21, 1997, № 3, 12–30.

Тасева Л., Йовчева, М. Ранната славянска текстова традиция на Книгата на пророк Иезекиил. – *Palaeobulgarica*, 22, 1998, № 2, 26–39.

Тасева, Л. Книга пророка Иезекииля в составе Великих миней четъх митрополита Макария – In: *Abhandlungen zu den grossen lesemenäen des metropoliten Makarij (kodikologische, miszellenologische und textologische Untersuchungen)*. Band 2. Freiburg, 2006, 199–221.

Moszyński, L. Miejsce partykuły przeczącej “ne” w zdaniu staro-cerkiewnosłowiańskim. – In: *Studia Palaeoslovenica*. Praha, 1971, 243–263.

Обнорский, С. П. Префикс б е з- в русском языке. – В: *Русская речь*. Новая серия, I, Л., 1960, с. 201.

Thomson, F. J. The slavonic Translation of the Old Testament. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana, 1998.